

QÜESTIONS TEOLÒGIQUES 7

Jornada d'Estudis Franciscans

Facultat de Teologia de Catalunya

25 i 26 de juny de 2008

Barcelona 2009

© Facultat de Teologia de Catalunya
C/ Diputació, 231 - 08007 Barcelona

ISBN: 978-84-936652-9-6
Dipòsit Legal: B-36966-2009

Maquetació i impressió: I. G. Santa Eulàlia
Carrer de Sant Joan Bosco, 10 - 08187 Santa Eulàlia de Ronçana

Amb el suport de:

Generalitat de Catalunya
Departament de la Vicepresidència

índex

1. Presentació 9
2. Els germans com a do. Francesc, els frares,
la consciència dels projectes de Déu 11
Felice Accrocca
3. Una regla en camí. La fraternitat defineix
el seu codi de vida 29
Felice Accrocca
4. Rivotorto: 800 años de historia (1208-2008) 49
Tomás Gálvez
5. Sobre alguns detalls històrics per a comprendre
el pensament de Sant Joan Duns Escot 89
Agustí Boadas
6. Grans temes teològics de Joan Duns Escot 107
Jaume Mensa
7. L'influx del pensament escotista en la teologia
dels Països Catalans 137
Fra Valentí Serra

Presentació

Aquest volum conté les ponències de les Jornades d'Estudis Franciscans organitzades per la Família Franciscana de Catalunya amb el suport de la Facultat de Teologia de Catalunya, les quals se celebraren a Barcelona els dies 25 i 26 de juny del 2008.

La temàtica s'estructura en dues parts. La primera dedicada al procés de formació de la primitiva fraternitat franciscana, atenent a la importància del diàleg fratern i a la revisió constant de la vida en els capítols, de cara a la configuració i redacció progressiva de la Regla. Van en aquesta línia dues ponències de *Felice Accrocca*, doctor en Història Eclesiàstica i deixeble de Raoul Manselli, on es mostra com els esdeveniments viscuts en comú i les correccions que impliquen de cara al carisma van forjant dinàmicament la primera legislació franciscana. S'hi inclou també la història de *Rivotorto*, un dels primers estatges de la incipient fraternitat franciscana, a càrrec de Tomás Gálvez, historiador de l'orde franciscà que ha viscut molts anys a Assís investigant en els arxius civils i eclesiàstics. Morí sobtadament un mes després de pronunciar aquesta ponència; que li sigui, doncs, aquesta publicació el nostre homenatge pòstum.

La segona part va dedicada a Joan Duns Escot, un dels grans teòlegs de la tradició franciscana, en ocasió dels set-cents anys de la seva mort. La componen una introducció al

context històric i a la biografia d'Escot, a càrrec d'Agustí Boadas, docent a la Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull; una exposició dels grans temes de la seva teologia, a càrrec de Jaume Mensa, del Departament de Filosofia de la Universitat Autònoma, i una visió general de l'influx del seu pensament en la teologia del Paísos Catalans, a càrrec de Valentí Serra, arxiver i consultor de la Facultat de Teologia de Catalunya.

Els germans com a do. Francesc, els frares, la consciència dels projectes de Déu

Felice Accrocca

Doctor en història de l'Església.

Universitat Gregoriana (Roma); Inst. Teol. d'Assís

Poc abans de morir, Francesc va dictar el seu *Testament*. En aquest text fonamental va definir com a moment capital de la pròpia conversió l'encontre amb els leprosos i va condemnar com a pecaminós el comportament tingut en la seva pròpia joventut:

El Senyor em donà a mi, fra Francesc, de començar així a fer penitència: puix que quan estava en pecats em semblava massa amarg veure leprosos. I el Senyor mateix em conduí entre ells, i amb ells vaig fer misericòrdia. I quan me n'apartava, allò que em semblava amarg se'm convertí en dolçor de l'ànima i del cos; i, després, vaig estar poc temps i vaig sortir del segle.¹

«Quan estava en pecats»: en una altra ocasió he reflexionat sobre el sentit d'aquestes paraules de Francesc i sobre el testimoniatge donat, al respecte, per alguns dels seus biò-

1. *Test 1-3* (FF 110).

grafs.² Clarament, la seva culpa més gran fou la de viure com si Déu «no hi hagués estat mai».³ Aquell jove, molt centrat en si mateix, no hauria volgut prestar la més mínima atenció a realitats que no entraven en els seus ambiciosos projectes. Era massa amarg per a ell veure els leprosos. Tot i això, l'encontre amb ells va ser sens dubte decisiu: els leprosos eren molt lluny del món que fins aleshores Francesc havia freqüentat o somniat. Des d'aquell moment va començar a oblidar-se de si mateix, fins a arribar, amb la gràcia de Déu, a guanyar-se perfectament. Un dia, passant pels voltants de l'església de Sant Damià, es va sentir empès a entrar-hi. Mentre pregava fervorosament davant la imatge del Crucificat, va sentir la veu del Senyor que el convidava a reparar la seva casa.⁴ Raoul Manselli va escriure que l'encontre amb el Crucificat a l'església de Sant Damià «posa davant dels ulls de Francesc i li indica el sofriment de Crist com a valor sobrehumà en la realitat de l'existència humana, com a única força capaç de donar un significat i un sentit al dolor dels homes, capaç de poder-los induir a buscar-lo i acceptar-lo amb un acte d'opció lliure, per tal d'apropar-se a Ell».⁵ Aquella intensa experiència interior va consagrar definitivament la seva sortida del segle. El que se'n seguí (l'enfrontament dur amb la família, sobretot amb el pare, i amb els seus conciutadans) és una història coneguda: interessant i intrigant en molts aspectes, però que ara ens desviaria del nostre tema.

2. F. ACCROCCA, «I peccati del giovane Francesco», *Frate Francesco* 68 (2002), 191-210.

3. R. MANSELLI, *San Francesco d'Assisi. Editio maior* (Tempi e figure, 41), Milano: Cinisello Balsamo 2002, 115.

4. Cf. TC 13 (FF 1411).

5. MANSELLI, *San Francesco d'Assisi. Editio maior*, 131.

D'una cosa estem convençuts, sobretot gràcies a un detall que coneixem a través de la *Llegenda dels tres companys*: els primers que es van apropar a Francesc ho van fer just dos anys després de la seva conversió.⁶ Ell, per tant, es va quedar dos anys a la seva ciutat, vivint entre els necessitats i, com ells, mendicant el menjar per aquells camins que havia recorregut a cavall i revestit de teles precioses, mostrant-se dèbil i sotmès a aquelles mateixes persones que l'havien envejat per la seva riquesa i que l'havien considerat destinat a un gran futur. Va rebutjar d'anar-se'n a una altra ciutat i es va quedar entre la seva gent: aquells dos anys viscuts sol, entre el menyspreu de la gent i d'alguns dels seus familiars més íntims, en els quals va tenir com a única referència personal el bisbe Guido (I), van ser el gresol en què va purificar moltes escòries, un dels moments més alts –segons la meva opinió– de tota l'existència de Francesc.

1. Els germans: un do inesperat

Després el Senyor li va donar germans: va ser un regal inesperat. El *Testament*, precisament, ens indueix a creure que l'arribada dels germans el va dur a preguntar-se altra vegada sobre els projectes de Déu, a posar-se en joc encara una vegada. De fet, Francesc diu:

I després que el Senyor em donà germans, ningú no em mostrava què havia de fer, ans el mateix Altíssim em va revelar que havia de viure segons la forma del sant Evangeli.⁷

6. Cf. *TC* 27 (FF 1429).

7. *Test* 14 (FF 116).

Podem dir que l'arribada dels germans el va obligar a redefinir la seva experiència, a procedir a un aprofundiment de la pròpia autoconsciència eclesial. Francesc s'havia quedat sol dos anys, sense tenir necessitat de demanar al Senyor i a l'Església què havia de fer: no sabem què hauria estat de la seva vida sense els germans. De fet, Bernat i Pere el van obligar a fer-se noves preguntes, a interrogar-se de nou... Ningú, però, no li deia què havia de fer, quin camí recórrer. Aleshores Francesc, juntament amb els seus dos nous arribats, va anar en una església de la ciutat, on, obrint el llibre, el Senyor li va revelar la vida segons la forma de l'Evangeli: efectivament, aquest fet no succeí quan Francesc encara estava sol, com voldria Tomàs, sinó, com va confirmar Francesc mateix, després que el Senyor li hagués donat germans.⁸ Llavors ells van comprendre, sense dubtes, el camí a seguir: van escollir de viure del treball de les seves mans, en plena comunió amb l'Església, anunciant als homes la penitència, alternant la vida retirada amb la immersió en la societat, esforçant-se d'«imitar la humilitat i la pobresa de nostre Senyor Jesucrist», alegrant-se quan entraven en contacte amb «persones vils i menyspreades», amb «pobres i dèbils, malalts i leprosos i els captaires pel camí».⁹ Quan la feina no era suficient per a sobreviure, recorrien a la caritat. Una elecció àrdua i difícil d'entendre, tant que la gent d'Assís, com havien fet amb Francesc, es burlaven d'ells,

8. Cf. *Test* 14 (FF 116). Tomàs situa el fet a la Porciúncula, quan Francesc encara no tenia cap company (cf. *1 Cel* 22: FF 356); Joan de Perusa, per contra, concorda amb el testimoniatge de Francesc (cf. *Anper* 10-11: FF 1497). L'autor de la *Llegenda dels tres companys* reprèn les dues versions: cf. *TC* 25 (FF 1427); *TC* 28-29 (FF 1430-1431).

9. *Rnb* IX, 1.2 (FF 29-30).

ja que a l'època no hi havia altra gent que demanés caritat de porta a porta.¹⁰

2. Respostes buscades junts

No podem pretendre de trobar, en les fonts, totes les respostes a les nostres preguntes, per no cedir a la temptació de forçar-les a dir el que no diuen. Però és cert que l'obra més antiga del *corpus* hagiogràfic testimonia com les primeres opcions importants de la nova *fraternitas* van néixer com a conseqüència d'una confrontació que va implicar tots els seus membres. Tomàs acolorí amb tons sobrenaturals, i una mica sentimentals, el que va haver de ser una decisió ben clara i important. Després que els frares fossin enviats a la seva primera missió, Francesc –diu l'hagiògraf– «desitjant veure'ls tots, va pregar el Senyor per tal que es dignés en la seva misericòrdia de reunir-los aviat. I així va passar que en poc temps, segons el seu desig i sense que ningú els cridés, es van retrobar i van donar gràcies a Déu».¹¹ És evident que, des dels primeríssims moments, en el seu dispersar-se pel món, havien establert de retrobar-se puntualment a La Porciúncula. Més concretament, l'anomenat *Anònim de Perusa* (no tan anònim, perquè la crítica està fonamentalment d'acord a considerar-ne autor fra Joan de Perusa, deixeble de fra Gil), refereix –respecte a aquella primera missió– que «a la data establerta van tornar a Santa Maria de la Porciúncula». «Expliquen els beneficis rebuts –continua Tomàs– pel Senyor misericordiós i demanen i obtenen humilment la correcció i la penitència del Sant Pare per les eventuals culpes de negligència o

10. Cf. *Anper* 17 (FF 1506); *TC* 35 (FF 1438).

11. *VbF* 30 (FF 369).

d'ingritud». ¹² Aquestes trobades van ser, des del començament, ocasió per a una comparació i un intercanvi d'experiències.

A més, és indispensable, segons el meu parer, reflexionar sobre una dada que sembla òbvia però que no ho és: a Roma no hi va anar una delegació, com normalment passa en aquests casos, sinó el grup sencer. Francesc i els seus primers companys van recórrer junts les etapes fonamentals d'aquella que –sense que ells mateixos se n'adonessin– es preparava per a ser, en poc temps, la família religiosa més nombrosa de tota la comunitat eclesial. Segons *l'Anònim de Perugia*, Francesc va proposar als seus d'anar a Roma, per sotmetre al discerniment del Papa –i remetre's al seu judici– tot el que el Senyor anava fent a través d'ells. «Anem, doncs, a la nostra mare, l'Església romana –va dir Francesc en aquella ocasió–, i notifiquem al summe Pontífex les coses que el Senyor va fent per mitjà nostre, i sobre la base de la voluntat i el precepte del Papa acabem el que hem començat». Abans de sotmetre la qüestió al discerniment del Papa, Francesc la va sotmetre al dels seus frares: «A ells els van agradar aquestes paraules –continua l'autor–, i Francesc va prendre amb si mateix els dotze frares ¹³ i es van posar en marxa cap a Roma». ¹⁴ En fossin conscients o no, d'aquesta manera ells posaven en pràctica el principi «Quod omnes tangit ab omnibus tractari debet», que en aquell moment s'estava determinant en la ciència jurídica.

12. *Anper* 24 (FF 1514).

13. Sobre la *vexata quaestio* de si els frares eren dotze, comptant-hi Francesc, o dotze a més de Francesc, remeto al que he escrit en el meu estudi: «*La Legenda trium sociorum: una peculiare attenzione all'umanità di Francesco*», *Frate Francesco* 71 (2005), 543-574, part.

14. *Anper* 31 (FF 1523).

També van prendre junts la decisió –clarament comprometedora– de la modalitat de la seva presència en l'Església, segons el que testimonia Tomàs de Celano. Just després d'haver rebut l'aprovació oral del seu projecte de vida de part d'Innocenci III, Francesc i els seus van fer una parada a prop d'Orte, on es van deturar quinze dies; aquesta parada assumeix tot el perfil d'una permanència de tipus eremític-contemplatiu: el lloc on es van parar era desert, lluny de qualsevol altra casa, i només un d'ells baixava a la ciutat per procurar el menjar per a si mateix i per als altres.¹⁵ Després d'aquells dies de pau, «seguint el pare que era ple de felicitat, van entrar a la vall d'Espoleto. Es demanaven encara, veritables conreadors de la justícia, si havien de conduir la seva vida entre els homes, o més aviat retirar-se en indrets solitaris».¹⁶

3. La redacció en comú d'un codi de vida

L'arribada dels companys va ser indispensable per a la definició d'un codi de vida que regulés la seva vida en comú. Si s'hagués quedat sol, Francesc no hauria necessitat cap regla, però l'arribada dels companys va requerir la redacció d'un propòsit de vida en què tots es poguessin reconèixer. El primer text, segons testimoni de Francesc mateix, havia estat dictat «amb poques i senzilles paraules».¹⁷ Tomàs de Celano especifica –i no hi ha motius vàlids per a posar en dubte les seves afirmacions– que estava composta sobretot per «expressions de l'Evangelí».¹⁸ Aquell text, com ja se sap, no ha arribat fins a

15. *VbF* 34 (FF 378).

16. *VbF* 35 (FF 381).

17. *Test* 15 (FF 116).

18. *VbF* 32 (FF 372).

nosaltres, encara que –de fet– no s’ha perdut, perquè està inserit en el document que els frares van anar elaborant progressivament durant el temps, conegut com la *Regla no butllada*.

En la redacció d’aquest escrit els frares van fer una opció amb un significat dens: el text hauria estat redactat amb la participació de tots, perquè tots eren partícips de l’experiència de vida en què conjuntament es trobaven implicats. Va ser la fraternitat, en el seu conjunt –malgrat que les modalitats de participació fossin molt diferents i certament la veu de Francesc va gaudir d’una atenció molt particular–, que va intentar de determinar el propòsit de vida a la qual calia adherir-se per a seguir les petjades de Crist. L’anomenada *Regla no butllada*, o primera regla, es va desenvolupar a poc a poc durant tota una dècada. Jaume de Vitry, en la coneguda carta escrita des de Gènova l’octubre de 1216, ens ha transmès aquest testimoniatge preciós: «Els homes d’aquesta “religió”, amb notable profit, es troben un cop l’any en el lloc establert per alegrar-se en el Senyor i menjar junts. Aquí, assessorant-se del consell de persones expertes, formulen i promulguen les seves lleis santes i confirmades pel senyor papa». ¹⁹ Una confirmació d’aquesta metodologia ens la dona també l’autor de *l’Anònim de Perusa*: «Per la Pentecosta –escriu– tots els frares es reunien en Capítol a prop de l’església de Santa Maria de la Porciúncula. S’hi tractava de com observar millor la *Regla*, es decidia quins frares havien d’anar a predicar a les diverses províncies i quins frares calia assignar a tals províncies». ²⁰

19. FF 2208.

20. *Anper* 36 (FF 1529).

Els frares que anualment es trobaven a Assís pel Capítol reflexionaven d'aquesta manera sobre les motivacions de la seva opció, examinaven els problemes amb què s'havien trobat itinerant pel món, fixaven per escrit algunes normes fonamentals. En els anys següents sotmetien aquelles mateixes normes a revisió, integrant, retocant, corregint el text precedentment fixat. La *Regla no butllada* és, doncs, un text preciosíssim per a conèixer els esdeveniments de la primera fraternitat franciscana, també perquè quan, alguns decennis més tard, els hagiògrafs narraren la història d'aquells començaments, en estendre la seva narració acabaren per ésser inevitablement condicionats pels desenvolupaments futurs de l'orde, fins al punt d'utilitzar conceptes i termes que a l'inici eren desconeguts. Aquesta *Regla* també és testimoni de la progressiva autoconsciència que els frares anaren adquirint de la pròpia vocació i de la manera en què aquesta havia de ser viscuda.

4. A l'inici del camí: una opció clara

Els primers frares, ja ho hem dit, foren per a Francesc un do inesperat i no cercat. Un do, a més, que comportà nous problemes organitzatius de notable pes. Per a un grup de persones, evidentment, el del menjar esdevenia un problema apressant. Els frares havien de viure. Van prendre aleshores una decisió important: establiren de sostenir-se amb el treball de les seves pròpies mans, exercint aquell ofici que havien après abans de deixar-ho tot i d'unir-se al fill de Pere Bernardone, mentre es tractés d'una professió no perjudicial per a la salut de l'ànima, que pogués exercir-se honestament. El capítol VII de la *Regla no butllada*²¹, un dels més antics de tot el text, és

21. D'aquest text fonamental, després de les edicions de D. Flood i K. Esser, n'ha proporcionat recentment una nova edició C. PAOLAZZI, *La Regula non*

significatiu en aquest sentit:

¹ Que cap dels frares, a qualsevol lloc que fos per a servir o treballar, no sigui *administrador*, ni notari, ni sigui al front de les cases on serveixen; ni accepti cap ofici que generi escàndol o causi detriment a la seva ànima; ² ans siguin menors i súbdits a tothom que hi ha a la mateixa casa. ³ I que els germans que saben de treballar treballin i exerceixin el mateix ofici que coneixen, si no era contra la salut de l'ànima i es podia fer honestament. ⁴ Car diu el profeta: «Menjaràs del fruit del teu treball, seràs feliç i tindràs sort»; ⁵ i l'Apòstol: «Qui no vol treballar, que no mengi» ⁶ i: «Cada u romanguí en l'art o ofici a què ha estat cridat». ⁷ I pel treball podran rebre tot el que és necessari, fora de pecúnia. ⁸ I, quan caldrà, que vagin a l'almoïna com els altres germans. ⁹ I que els sigui lícit de tenir les eines i els instruments necessaris a llurs oficis. ¹⁰ Maldin tots els germans de suar amb les bones obres, ja que és escrit: «Fes sempre alguna cosa de bé, a fi que el diable et trobi ocupat, ¹¹ i encara: «L'ociositat és enemiga de l'ànima». ¹² Per tant, els servents de Déu tothora han de persistir en l'oració o bé en alguna bona obra.²²

Abans de res, veiem el text amb les revisions fetes per Carlo Paolazzi: sobretot la lectura *cellarii* (administradors) restituïda

bullata dei Frati Minori (1221) dallo «stemma codicum» al testo critico, Grottaferrata (Roma): Ed. Archivum Franciscanum Historicum 2007 (text crític en les pp. 125-148). Faig referència a aquesta darrera edició, prenent les citacions del text.

22. *Rnb* VII 1-12 (FF 24-25). He utilitzat la traducció de les FF, tenint en compte, però, les variants restituïdes al text per Carlo Paolazzi en la seva recent edició, subratllant-hi els canvis.

per ell en el text en lloc de *cancellarii* (cancellers),²³ lectura, aquesta darrera, que havien adoptat també tant D. Flood com K. Esser. Utilitzant les edicions precedents, Raul Manselli ja havia desenvolupat, sobre aquest tema, importants observacions que han incidit profundament en la historiografia. De fet, el gran historiador, prematurament desaparegut ara fa gairebé vint-i-cinc anys, escrivia:

Normes d'aquest tipus tenien una raó de ser mentre l'Orde era només un fenomen italià. Era característica pròpia dels «Comuni» italians el servir-se de religiosos per als oficis d'administració dels diners, com era, precisament, la «camera», i per altres, on es necessitava cultura i pràctica d'escriure, com les cancelleries. Francesc, en imposar aquestes prohibicions, tenia sens dubte el pensament posat en els Humiliats, que exercien una intensa activitat, precisament, com a servents de la casa i cancellers.²⁴

La lectura introduïda en el text per Paolazzi, més sòlidament testificada per la tradició manuscrita, d'alguna manera podria restringir l'àmbit d'actuació dels primers frares que haurien estat ocupats principalment en el treball entre els particulars, més que no pas en el servei de les institucions públiques, com feia pensar, en canvi, la lectura adoptada per K. Esser. És cert, però, que els frares –immediatament després de la mort de Francesc– entraren també en les institucions públiques i en feines no precisament marginals, com demostra el cas de fra Gerard de Mòdena: aquest, en el temps de l'*Alleluia* (1233),

23. Cf. PAOLAZZI, *La Regula non bullata*, 28-29.

24. R. MANSELLI, *San Francesco* (Biblioteca di cultura, 182), Roma 1980, 263 (= *San Francesco d'Assisi. Editio maior*, 346).

havia estat escollit pels habitants de Parma com a «podestà», perquè «reconciliés en pau aquells que estaven en guerra. I ho va fer així, i reconcilià molts enemics».²⁵

Són també significatives altres lectures restituïdes en el text de Paolazzi, que es mostra concordant, en molts punts, amb algunes opcions preses en el seu temps per D. Flood. Més enllà del fet que els germans poguessin acceptar (*acciper, en lloc de dir, recipere*, present en les edicions d'Esser i de Flood) el que els era necessari a canvi del treball realitzat, excepte la pecúnia, és significatiu el fet que –en un moment de necessitat– tots, àdhuc aquells que exercien un treball específic, estaven obligats a anar a l'almoïna com els altres germans (*sicut alii fratres*), és a dir aquells que no sabien exercir un ofici o que, sabent-ne un, no podien exercir-lo perquè anava contra l'ànima i, per tant, per a mantenir-se havien de recórrer, de tant en tant, a algun treball eventual o eren obligats a anar a l'almoïna més freqüentment que els altres.²⁶ Em sembla important també la precisió que els frares poguessin tenir eines de treball i instruments (*ferramenta*) necessaris per a exercir el propi ofici.²⁷

5. Un mirall dels primers anys de vida franciscana

El capítol que tractem es revela extremadament important per a la història de la primitiva *fraternitas* franciscana. David

25. SALIMBENE DE ADAM, *Cronica*, ed. G. SCALIA, 2 volS., (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, CXXV-CXXV A), Turnholti 1998-1999, I, p. 109, rr. 25-26.

26. Kajetan Esser havia preferit, per contra, la lectura «sicut alii pauperes», realment no prou testimoniada per la tradició manuscrita.

27. «Et liceat eis habere ferramenta et instrumenta suis artibus necessaria». Kajetan Esser havia optat, en comptes de «necessaria» per la lectura: «opportuna» (convenient), testimoniada només pel Clareno.

Flood, de fet, ha revelat, en el text de la *Regla no butllada*, la presència d'«afegits negatius», generalment introduïts per la fórmula preceptiva «caveant» (que es guardin els frares, que estiguin ben atents). Segons Flood, aquests incisos han estat afegits en un segon moment, és a dir, després que els frares haguessin experimentat els perills que comportava una determinada experiència.²⁸ Indubtablement, una intuïció aguda, encara que –com subratllava en anys més pròxims a nosaltres Luigi Pellegrini– no s'ha d'absolutitzar.²⁹ En aquest cas, crec que es pot acceptar la proposta de Flood que els versets 1-2 del capítol VII –amb la prohibició imposada als frares de no ocupar càrrecs de responsabilitat en els llocs en què es troben treballant– han estat escrits després dels versets 3-9: efectivament, reflecteixen una situació que no podia ser ja la mateixa dels primers temps. Tenint en compte a més el fet que –com sabem per Jordà de Giano– Francesc, després del seu retorn de Terra Santa, l'any 1220, «veient que fra Cesari era un expert en Sagrada Escriptura, li confià la tasca d'enriquir amb paraules de l'Evangelí la *Regla* que ell amb paraules simples havia concebut»,³⁰ podríem també excloure del nucli primitiu, redactat en els primeríssims anys de la vida de la *fraternitas*, el cos de les citacions escripturístiques (vv. 4-6) i, per hipòtesi, podríem pensar en un text com aquest:

Els frares que saben treballar treballin i exerceixin el mateix ofici que coneixen, si no era contra la salut de

28. D. FLOOD, *Die Regula non bullata der Minderbrüder* (Franziskanische Forschungen, 19), Werl in Westfalia 1967, 108-121.

29. L. PELLEGRINI, *La prima «Fraternitas» francescana: un rilettura delle fonti*, en *Frate Francesco d'Assisi. (Atti del XXI Convegno internazionale. Assisi, 14-16 ottobre 1993)*, Spoleto 1994, 59-60, nota 41.

30. FF 2338.